

Monumenten van Herrezen Nederland

Toelichting bij de voordracht van circa 100 topmonumenten uit de periode 1940-1958

In korte tijd werd het wonder van de wederopbouw verricht. Uit de puinhopen van de Tweede Wereldoorlog wist Nederland te herrijzen door hard werken, inventief ontwerpen en een sterke centrale sturing. Bij het herstel van de immense oorlogsschade is ook de kans gegrepen om vernieuwingen door te voeren in de architectuur, stedenbouw en landinrichting. Ondanks materiaalschaarste en woningnood werd met veel élan gebouwd aan een nieuwe toekomst die welvaart en geborgenheid beloofde. De invoering van de AOW vormde het begin van de verzorgingsstaat. Mede dankzij de Marshallhulp konden economie en productie zich herstellen en uitbreiden, wat vervolgens zou leiden tot de opkomst van de consumptiemaatschappij.

Het vertrouwen in industrie, techniek en wetenschap was groot. Nieuwe bouwopgaven vloeiden hieruit voort. Nieuwe materialen en constructiemethoden als betonnen schaaldaken maakten grote overspanningen en snelle uitvoering mogelijk. Goede vormgeving was belangrijk, of die nu traditioneel was of modern of ertussenin: van stoel tot stad, van keuken tot kantoor - alles werd tot in detail ontworpen en geordend. Architecten nodigden kunstenaars uit om de gebouwen op passende wijze 'aan te kleden', de overheid gaf hiervoor bescheiden subsidies. Samenwerking was het parool, al was de praktijk soms anders.

Nu, een halve eeuw later, is de stralende toekomst van toen verleden tijd geworden. De vroeg-naoorlogse bouwwerken zijn economisch afgeschreven, technisch en fysiek verouderd en aan modernisering toe. In het verlengde van de radicale vernieuwingsgedachte wordt (te) vaak besloten tot sloop en vervangende nieuwbouw, hoewel aanpassing en hergebruik meestal heel goed mogelijk zijn. Door gebrek aan kennis en waardering dreigt waardevol erfgoed van de wederopbouw als het ware onder onze ogen te verdwijnen of onherstelbaar te worden verminkt. Toch zijn in en na de oorlog werken gebouwd die vanwege hun bijzondere architectuur of (cultuur)historische betekenis zonder meer behoud verdienen in de 21ste eeuw.

De monumentenzorg is ervoor om de noodzakelijke veranderingen bij behoud en vernieuwing in goede banen te leiden. Dat kan op verschillende manieren en via verschillende instrumenten, waaronder wettelijke bescherming op grond van de Monumentenwet 1988. Om daarvoor in aanmerking te komen moeten de monumenten ten minste vijftig jaar oud zijn en van algemeen belang zijn wegens hun schoonheid, cultuurhistorische waarde of betekenis voor de wetenschap. Daarom en gelet op de consulteringstermijn van gerechtigden en adviesaanvragen, fungeert het jaar 1958 in de *Tijdelijke beleidsregel aanwijzing beschermde monumenten 2007* als einddatum, hoewel de wederopbouw in cultuur- en architectuurhistorisch opzicht tot ver in de jaren '60 doorliep. Het is aan de gemeenten en de provincies om zorg te dragen voor de nu nog 'minderjarige' monumenten.

Sinds 2001 is de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, de voorloper van de Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten (RACM) actief bezig met het erfgoed uit de wederopbouwperiode.

Er is in de afgelopen jaren onder andere inventariserend en waarderend onderzoek gedaan naar diverse categorieën gebouwen.

De voordracht van een honderdtal topmonumenten uit de periode 1940 tot en met 1958 is een vervolg op de *Tijdelijke beleidsregel aanwijzing beschermde monumenten 2007* die per 1 juli 2007 in werking is getreden. De selectie is grondig voorbereid door de RACM die hierbij een panel van externe deskundigen heeft betrokken. Maar onbedoeld heeft toeval ook een rol gespeeld bij de samenstelling van deze groep topmonumenten. Zo zijn diverse belangrijke monumenten uit deze periode al in een

eerder stadium beschermd (bij voorbeeld de Diogenesbunker te Arnhem, de Kunstbunker te Paaslo, de Maastunnel te Rotterdam, de caissons te Ouwerkerk en Villa Schöne te Blaricum). Of zijn andere belangwekkende gebouwen alweer afgebroken, zoals het Julianaziekenhuis te Terneuzen, de St.-Josephkerk te Vaals, het stadhuis te Den Haag, de Enkalonfabriek te Emmen en de werken voor de mijnbouw. Zo bezien behoeft dit selectievoorstel van topmonumenten ook wel enige relativering.

Juist een der belangrijkste aspecten van de wederopbouw - de bestrijding van de woningnood - geeft aanleiding om te zoeken naar andere vormen van erfgoedzorg, naast de aanwijzing van enkele bijzondere complexen. Tussen 1945 en 1965 werden ruim 1 miljoen woningen gebouwd, vaak door middel van prefabricage en standaardisatie. De waarde van dit erfgoed ligt niet zozeer in de architectuur van de individuele woningen, maar in de stedenbouwkundige structuren en de ruimtelijke compositie van de bouw-blokken. Daarin namen markant gesitueerde kerken, scholen en andere wijkvoorzieningen een belangrijke plaats in. Om recht te doen aan de karakteristieke kwaliteiten van bijvoorbeeld de ruime groenaanleg en de algehele compositie van een wijk zijn andere maatregelen dan individuele bescherming wenselijk.

Dat geldt eveneens voor de wederopgebouwde kernen en de kenmerkende cultuurlandschappen van ruilverkavelingen en het Nieuwe Land van de Noordoostpolder met zijn nieuwe dorpen. Hiervoor kunnen planologische instrumenten en gebiedsgerichte monumentenzorg waarborgen bieden voor een zorgvuldige omgang met de aanwezige ruimtelijk- en cultuurhistorische waarden.

De wederopbouw was veelvormig en complex, maar is slechts ten dele gedocumenteerd. De selectieopgave is verre van eenvoudig, alleen al door de enorme omvang van het vroeg-naoorlogse bouwbestand en de grote dynamiek in de latere omgang en waardering. De vakliteratuur en de actuele situatie laten soms heel verschillende beelden zien. Het is de kunst om de ontwerpqualiteiten en het cultuurhistorische belang tijdig te onderkennen en in te zetten bij de actuele planvorming. De gebouwen hebben vaak een speciale ontstaansgeschiedenis en een onverwachte rijkdom aan details. De foto's van de geselecteerde monumenten illustreren dat. Zij zijn gerangschikt naar de tien toonaangevende thema's:

Onderdak: de bestrijding van de woningnood en de ontwikkeling van nieuwe woonvormen.

Verzorgingsstaat: de groei van overheidsbemoeienis en collectieve zorgvoorzieningen.

Economie: het herstel van de handel en de opkomst van de consumptiemaatschappij.

Productie: het herstel en de uitbreiding van de industriële productie en de landbouw.

Techniek: het herstel en de groei van technische en wetenschappelijke voorzieningen.

Verkeer: het herstel en de uitbouw van de infrastructuur en de facilitering van mobiliteit.

Verzuiling: (de terugkeer van) de maatschappelijke verdeling naar levensbeschouwing.

Vorming: de stimulering van onderwijs, onderzoek en ontplooiing.

Vrije tijd: de verruiming van vrije tijd en cultuurspreiding voor alle bevolkingslagen.

Herdenking: de opkomst van de publieke herinneringscultuur.

Bij de nu geselecteerde topmonumenten gaat het vooral om de excellente werken: evidente mijlpalen in de ontwikkeling van de architectuur, stedenbouw, landinrichting, bouwtechniek of ruimtegebonden kunst of essentiële toonbeelden van de belangrijkste cultuurhistorische of sociaalhistorische ontwikkelingen van de periode 1940-1958 in Nederland. Hiervoor is een getrappt waarderingssysteem toegepast op basis van een thematische benadering en inhoudelijke weging van kwaliteiten. Bij de selectie is ernaar gestreefd om recht te doen aan verschillende architectuurstromingen en aan de bijzonderheden van de diverse regio's. Door de historische ontwikkelingen van destijds, de inzet van prominente architecten en de bijzondere bouwopgaven is het echter onvermijdelijk dat het merendeel van de monumenten in de Randstad is te vinden. Met name in Rotterdam is een hoge concentratie topmonumenten aanwezig. In deze zwaar getroffen stad was al vroeg tot algehele onteigening besloten, werd effectief samengewerkt en waren internationaal bekende ontwerpers actief. Elders kwam het wederopbouwproces pas na 1958 goed van de grond, vooral in Zeeland en omstreken, waar in 1953 de grote Watersnood nieuwe verwoestingen had aangericht. Evenzo laat het zich uit de wederopbouw- en verzuilingsgeschiedenis verklaren dat in deze voordracht relatief veel kerken zijn opgenomen. Deze werden destijds met voorrang gebouwd om het culturele en sociale leven weer te herstellen en de geestelijke veerkracht te tonen.

Tegelijk met alle nieuwbouw werd de oorlogsschade van de grote monumenten hersteld. Monumentenzorg, stadsherstel en stadsuitbreiding bepaalden samen het proces van herstel en vernieuwing na de Bevrijding. Dat proces is met grote snelheid voortgegaan - zozeer dat vele bouwwerken niet eens meer de leeftijd van vijftig jaar halen. De dynamiek van nu is gebaat bij herbezinning op de ideeën en het vakmanschap waarmee de wederopbouw gestalte heeft gekregen. Uit deze selectie blijkt dat het motto van het eerste naoorlogse kabinet Herstel en Vernieuwing actueel blijft voor de monumenten van Herrezen Nederland.